

Laboratory for Geocultural Analyses - Εργαστήριο Γεωπολιτισμικών Αναλύσεων

The GeoLab International Working Papers Series

Geolab International Working Paper 2016/01

**Το Εξομολογητάριον του Μοναχού Δανιήλ
Εισαγωγή για μία Ιστορική Πηγή του 19ου Αιώνα**

Νικόλαος Δημήτριος Μάμαλος

GeoLabInstitute | IonianUniversity Tsirigoti Square Campus | GR
49100 Corfu, GREECE <http://geolabinstitute.org>

Το Εξομολογητάριον του Μοναχού Δανιήλ

Εισαγωγή για μία ιστορική πηγή του 19ου αιώνα

Νικόλαος Δημήτριος Μάμαλος, Υπ. Διδάκτορας Τ.Ε.Γ.Μ.Δ., Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Σύνοψη

Μια πηγή της εκκλησιαστικής ιστορίας της Κέρκυρας του 19ου αιώνα έρχεται να φωτίσει πτυχές της καθημερινότητας του απλού κάτοικου της υπαίθρου. Το θεολογικό πλαίσιο δεν συσκοτίζει, αλλά αντίθετα αναδεικνύει, τις πληροφορίες για τις κοινωνικές, σεξουαλικές και οικονομικές σχέσεις του αγροτικού πληθυσμού του νησιού κατά την ύστερη Ενετοκρατία.

This work is part of the REPPUBLIC Project of GeoLab Institute (<https://geolabinstitute.org>).

Corresponding author :

Nikos Dimitrios Mamalos
Geolab Institute, DFLTI, Ionian University
Corfu, Greece
Email : nikos.mamalos@geolabinstitute.org

The papers in the GeoLab International WP series have undergone only limited review and may be updated, corrected or withdrawn without changing numbering. Please contact the corresponding author directly for any comments or questions regarding the paper.

ΤΟ ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΤΑΡΙΟΝ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΔΑΝΙΗΛ

Εισαγωγή για μία ιστορική πηγή του 19ου αιώνα

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΑΜΑΛΟΣ

Υπ. Διδάκτορας, Τμ. Ξ.Γ.Μ.Δ, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Εισαγωγή

Το *Εξομολογητάριο του μοναχού Δανιήλ*¹ αποτελεί μια ιστορική πηγή που ξεπερνά το εμφανώς έντονο θεολογικό του πλαίσιο. Πνευματικό προϊόν της μοναστηριακής ζωής της Ιεράς Μονής Υπεραγίας Θεοτόκου Υψηλής Μαγουλάδων Κερκύρας αποτελεί μια σκιαγράφιση πτυχών της ατομικής και κοινωνικής ζωής του κατοίκου της υπαίθρου της Κέρκυρας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Οι ερωτήσεις που καλείται να απαντήσει ο εξομολογούμενος έχουν τη βάση τους, φυσικά, στο δόγμα και στην ηθική του Χριστιανισμού, βάσει Ιεράς Παράδοσης² και Αγίας Γραφής³, και συγκεκριμένα όπως θα φανεί στην ανάλυση στο έργο, στον Νικοδήμου τον Αγιορείτη και στο έργο του Εξομολογητάριον⁴. Αυτή η αφετηρία των ερωτήσεων για τυχόν διάπραξη συγκεκριμένων αμαρτημάτων έχει μια υπεριστορική διάσταση. Ταυτόχρονα όμως οι ανθρώπινες πράξεις βρίσκονται εντός ενός συγκεκριμένου γεωγραφικού και χρονολογικού σημείου: την ύπαιθρο της βόρειας Κέρκυρας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και ο πνευματικός καλείται να ρωτήσει για συμπεριφορές που γνωρίζει την ύπαρξη τους γύρω του. Αυτή η διάσταση είναι καθαρά ιστορική και αφορά την προβληματική της παρούσας εργασίας. Σχηματικά αποτελεί το σημείο από το οποίο η επιστήμη της Θεολογίας παραχωρεί τη θέση της σε αυτή της Ιστορίας.

Η εξαντλητική διερεύνηση όλων των πτυχών του βίου της κερκυραϊκής υπαίθρου βάσει των αναφερόμενων ερωτήσεων του εξομολογητή ξεπερνά τόσο τις δυνατότητες του συγγραφέα, αυτή τη χρονική στιγμή, όσο και τα όρια της εργασίας. Αντί για αυτό, επιλέχθηκε η διερεύνηση συγκεκριμένων συμπεριφορών και στάσεων που αφορούν την τοπικότητα, όπως η οικονομική-κοινωνική ζωή, εκφάνσεις της πολιτιστικής ζωής όπως η μαγεία και η σεξουαλικότητα του κερκυραίου χωριάτη, ενώ για τις υπόλοιπες ερωτήσεις, που κρατούν σταθερότερο εκκλησιαστικό περιεχόμενο με την έννοια της εξάρτησης του από τη χριστιανική θεολογία, ηθική και δογματική, δίνεται το θεολογικό περίγραμμα.

1. Ιστορικό κλίμα

¹ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., Ε.Δ., φ. 161, Εξομολογητάριο του μοναχού Δανιήλ.

² Για την παράθεση των πατερικών εντολών και των Κανόνων των Συνόδων έγινε χρήση του: Βλάσιος Ιω. Φειδάς, *Ιεροί Κανόνες και καταστατική νομοθεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος*, Εκτύπωση Σ. Αθανασόπουλος – Σ. Παπαδάμης & ΣΙΑ Ε.Ε., Αθήνα 1997.

³ Για την παράθεση των βιβλικών χωριών έγινε χρήση του: Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Εβδομήκοντα', Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2011 και Η Καινή Διαθήκη, Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2000.

⁴ Νικόδημος ο Αγιορείτης, *Εξομολογητάριον : ήτοι Βιβλίον ψυχοφελέστατον περιέχον Διδασκαλίαν σύντομον προς τον Πνευματικόν πως πρέπει να εξομολογή με καρπόν. Τους Κανόνας του Αγίου Ιωάννου του Νηστευτού ακριβώς εξηγημένους. Συμβουλὴν γλαφυράν προς τον μετανοούντα πως να εξομολογήται καθὼς πρέπει, και λόγον ψυχοφελή περί μετανοίας. Συνερανισθέν μεν εκ διαφόρων Διδασκάλων, και εις ἀρίστην τάξιν ταχθέν παρά του εν τῷ Αγίῳ Ὄρει ασκήσαντος αοιδίμου Διδασκάλου, Βιβλιοπωλείον «Ο Φοῖνιξ» Αντωνίου Στ. Γεωργίου, Βενετία 1895.*

Σχηματικά η κερκυραϊκή κοινωνία την περίοδο της Βενετοκρατίας (14^{ος}-18^ο αιώνας) διαρθρωνόταν σε τέσσερις ομάδες: α) φεουδάρχες, βαρόνοι και προνιάριοι, β) έμποροι, βιοτέχνες και εκμισθωτές δημοσίων προσόδων γ) μικροέμποροι, βιοτέχνες, τεχνίτες και αγρότες εντός του αστικού ιστού και δ) χωρικοί στα κτήματα των φεουδαρχών, της Εκκλησίας και άλλων ιδιωτών⁵. Η τελευταία κατηγορία είναι και αυτή που μας ενδιαφέρει κυρίως. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ο πληθυσμός του νησιού υπολογίζεται σε 60.000 εκ των οποίων ο μισός πληθυσμός βρίσκεται στην ύπαιθρο⁶.

Το γεγονός ότι στην κερκυραϊκή ύπαιθρο επικρατούσαν συνθήκες πείνας και ότι εξαρτιόνταν σχεδόν αποκλειστικά στις εισαγωγές από την απέναντι οθωμανική ακτή, δεν οφειλόταν στο άγονο έδαφος και στο κλίμα αλλά στη επιβολή της μονοκαλλιέργειας (λάδι στην Κέρκυρα, κρασί στη Κεφαλλονιά και σταφίδα στη Ζάκυνθο) και ευθυγράμμιση της με την εξωτερική ζήτηση⁷. Στο κατακερματισμένο κλήρο, μικροκαλλιέργειες ανάμεσα στα μεγάλα φέουδα, και στην απροθυμία επένδυσης σε εγγειοβελτιωτικά έργα οφειλόταν η αδυναμία επάρκειας π.χ. της τοπικής σιτοπαραγωγής⁸. Ολέθρια αποτελέσματα είχε το προστύχι, ο συνηθέστερος τύπος δανείου μεταξύ του αγρότη και Χριστιανού ή Εβραίου αστού. Ακόμα και σε περιπτώσεις ξηρασίας, πλημμυρών και αγροαναπάσεων ο πρώτος όφειλε να δώσει στο γαιοκτήμονα τα συμφωνηθέντα⁹. Η συμφωνία γινόταν ως εξής: ο δανειστής προπλήρωνε στον καλλιεργητή την αγορά προϊόντων σε πολύ χαμηλές τιμές και σκόπιμα καθυστερούσε την είσπραξη του χρέους για να καταφέρει την κατάσχεση του συνόλου των περιουσιακών στοιχείων του αγρότη¹⁰. Όλα αυτά οδήγησαν ακόμα και σε εξεργέσεις χωρικών, όπως το 1652 στο βαϊλάτο του Αγύρου, αλλά και στην ύπαρξη μεγάλου αριθμού ληστών στην ύπαιθρο των νησιών¹¹. Υπήρχαν και δομικά προβλήματα της οικονομικής διαχείρισης επί βενετικής κυριαρχίας: το διοικητικό προσωπικό του δημόσιου ταμείου, σε Κέρκυρα, Λευκάδα, Κεφαλονιά, Ζάκυνθος, Κύθηρα, συγκροτούνταν από ντόπιους που ήταν άπειρο όσον αφορά την τήρηση των βιβλίων και συχνά συνέβαλε στην κάλυψη οικονομικών ατασθαλιών¹².

Τι γνωρίζουμε για την απονομή της δικαιοσύνης; Σίγουρα από τον 15ο αιώνα και εξής ίσχυε πλήρως η βενετική νομοθεσία¹³. Ο βάλος δίκαιε τα ποινικά και αστικά ζητήματα μαζί με συμβούλους που τον βοηθούσαν στη διαδικασία της ακρόασης¹⁴. Από τη στιγμή της δημιουργίας του θεσμού του Γενικού Προνοητή Θαλάσσης ο φορέας του ανέλαβε και αυτός δικαστικές αρμοδιότητες, όπως η εξέταση των εφέσεων κατά των δικαστικών αποφάσεων που πάρθηκαν ενώ έλεγχο των καταχρήσεων των γαιοκτημόνων κατά των χωρικών και κακοδιαχείρισης των υπαλλήλων, πραγματοποιούσαν κατά 4-5 έτη οι απεσταλμένοι από το βενετικό κράτος, σύνδικοι και εξεταστές¹⁵. Το Συμβούλιο της Κοινότητας της Κέρκυρας, 150 μέλη της τοπικής ελίτ, μπορούσε να προσφύγει το ίδιο στη

⁵ Παγκράτης Γεράσιμος, «Η Βενετική Κυριαρχία στα Ιόνια Νησιά», στο Θεοδόσης Πυλαρινός (επιμ.), *Ιόνιοι Νήσοι. Ιστορία και Πολιτισμός*, Περιφέρεια Ιονίων Νήσων, Αθήνα 2007, σ. 87 -89. Για τις κοινωνικές, πολιτικές αλλαγές που έφερε η άφιξη των Γάλλων το 1797 και των Ρωσοτουρκικών το 1799 βλ. Κούκου Ελένη Ε., *Ιστορία των Επτανήσων από το 1797 μέχρι την αγγλοκρατία*, Παπαδήμας Δημ. Ν., Αθήνα 1999 και Μοσχονάς Νικόλαος, «Τα Ιόνια νησιά κατά την περίοδο 1797-1821», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', σ. 382-402

⁶ Κουρουκλή Μαρία, *Εργα και ημέρες στην Κέρκυρα. Ιστορική ανθρωπολογία μιας τοπικής κοινωνίας*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2008, σ. 29.

⁷ Παγκράτης Γεράσιμος, *Ο.π.*, σ. 92.

⁸ Παγκράτης Γεράσιμος, *Ο.π.*, σ. 93.

⁹ Ομοίως

¹⁰ Ομοίως

¹¹ Ομοίως. Αρβανιτάκης Δημήτρης «Η εξέγερση των χωρικών της Κέρκυρας (1652). Λαϊκή ανυπακοή στα νησιά του Ιονίου στα μέσα του 17ου αιώνα» <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4144139/?iid=2> [αναζ. 28/04/2016]

¹² Παγκράτης Γεράσιμος, *Ο.π.*, σ. 78.

¹³ Πλουμίδης Σπυρίδων, *Γυναίκες και γάμος στην Κέρκυρα (1600-1864). Εμφυλες σχέσεις και οικονομικές δραστηριότητες*, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2008, σ. 19.

¹⁴ Παγκράτης Γεράσιμος, *Ο.π.*, σ. 79.

¹⁵ Παγκράτης Γεράσιμος, *Ο.π.*, σ. 81.

μητρόπολη καταγγέλλοντας αυθαιρεσίες των αρχών (διαφθορά, συμμετοχή σε μονοπώλιο, αθέμιτη φορολογική είσπραξη κ.α.) και να διεκδικήσει βελτίωση των οικονομικών και κοινωνικών όρων¹⁶. Δίπλα στη βενετική νομοθεσία των Statuta Veneta¹⁷ λειτουργούσε η απονομή της δικαιοσύνης από τους κερκυραίους πρωτοπαπάδες βασισμένη στο μεταβυζαντινό έθος¹⁸. Από την πρώτη στιγμή της βενετικής παρουσίας στην Κέρκυρα ο Ορθόδοξος κλήρος τέθηκε σε δεύτερη μοίρα αν και ήδη με το χρυσόβουλλο του 1387 τα τιμαριωτικά δικαιώματα των Εκκλησιών (ναών, μονών) διασφαλίζονται¹⁹. Σταδιακά με μια σειρά εξελίξεων, όπως η μείωση των βενετικών κτίσεων που αναβαθμίζει τη σημασία της Κέρκυρας ήδη από τον 15^ο αιώνα, αν και δεν αποκαθιστούν την ορθόδοξη εκκλησία στο πρότερο καθεστώς, θα της επιτρέψουν να αναπνεύσει πιο εύκολα, ενώ η βούλα του Πάπα Λέοντα Γ' το 1521 αναγνωρίζει τη εκκλησιαστική δικαιοδοσία²⁰. Αυτή περιλάμβανε θέματα αστικού και οικογενειακού δικαίου όπως μνηστεία, σύσταση, λύση γάμου, εγκατάλειψη συζυγικής στέγης, διατροφή αμαρτήματα όπως παρθενοφθορία, βιασμός και θέματα διαθήκης²¹. Στην ουσία επρόκειτο για βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο που άντεξε μέχρι τον Ιόνιο Αστικό Κώδικα του 1841.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εικόνες που δίνουν οι ξένοι επισκέπτες. Οι δυτικοί περιηγητές που επισκέφτηκαν την Κέρκυρα στα τέλη του 18ου αιώνα προσφέρουν περιγραφές που άλλοτε συγκλίνουν και άλλοτε αποκλίνουν μεταξύ τους²². Ο Choiseul Gouffier μεταφέρει την πληροφορία για την απουσία ασφάλειας εκτός της πόλης καθώς και για τη θετική φήμη των σύκων²³. Ο επίσης Γάλλος André Grasset Saint-Sauveur δίνει συγκεκριμένες πληροφορίες για την αγροτική οικονομία του νησιού: η παραγωγή 250.000 κιουπιών λάδι με το συνοδευτικό εισόδημα, στο οποίο προστίθεται το αντίστοιχο από την ποτοποιία, κεραμική, κτηνοτροφία, δεν επαρκεί για τις εισαγωγές βασικών προϊόντων όπως τα δημητριακά²⁴. Συνέπεια αυτού είναι η προσπάθεια ισοσκελισμού μέσω εισοδήματος ξενιτεμένων στην απέναντι οθωμανική επικράτεια Κερκυραίων αγροτών, της τοπικής ναυτιλίας και βιοτεχνίας²⁵. Ποιος ήταν όμως ο λόγος του προσωρινού έστω ξενιτεμού; Ο ίδιος ο περιηγητής μας πληροφορεί ότι αιτία ήταν οι παραγωγικές συνθήκες του νησιού (εδώ εννοείται προφανώς το φεουδαρχικό σύστημα) και όχι ο μικρός κλήρος ή η ποιότητα του εδάφους²⁶. Ο επίσης Γάλλος Jean Baptiste Lechevalier θα γράψει για τη ράθυμη συμπεριφορά των κερκυραίων αγροτών, οι ελιές μαζεύονται από τη γη ή παρασύρονται από τη δυνατή βροχή όπως χαρακτηριστικά περιγράφει, αλλά στη συνέχεια θα δώσει την εικόνα μιας εύφορης περιοχής, όπως είναι οι Μπενίτσες, καλλιεργημένη με μηλιές, αχλαδιές, συκιές, αμπέλια, ροδιές, πορτοκαλιές, λεμονιές και χουρμαδιές²⁷. Παρόμοια εικόνα με τον Saint-Sauveur θα δώσει ο Άγγλος Thomas Watkins, λίγα χρόνια αργότερα, όσον αφορά τις εισαγωγή καλαμποκιού και την εξαγωγή λαδιού, κρασιού, ξηρών καρπών και αλατιού²⁸. Ο Ιταλός Xavier Scrofani θα πληροφορήσει και για

¹⁶ Ομοίως

¹⁷ Για τη λειτουργία των δικαστηρίων επί Βενετοκρατίας βλ. Καπάδοχος Δημήτριος Χρ., *Η απονομή της δικαιοσύνης στην Κέρκυρα από τους μεγάλους πρωτοπαπάδες την ενετική περίοδο (1604-1797)*. (Σύμφωνα με τα ανέκδοτα έγγραφα του ιστορικού αρχείου Κέρκυρας). Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1990σ. 22-23.

¹⁸ Καπάδοχος Δημήτριος Χρ., *Ο.π.*, σ. 172-175.

¹⁹ Πανταζόπουλος Ν.Ι., *Τιμαριωτισμός και Επίμορτος Αγροληψία εν Επτανήσω επί Βενετοκρατίας*, στο Μπουμπουλίδου Φαίδωνος Κ. και Νυσταζοπούλου Μαρίας Γ. (επ.) *Πρακτικά Γ' Πανιωνίου Συνεδρίου*, τόμ. 2, εν Αθήναις 1969, σ. 167.

²⁰ Πλουμίδης Σπυρίδων, *Ο.π.*, σ. 29-32.

²¹ Πλουμίδης Σπυρίδων, *Ο.π.*, σ. 20.

²² Τσουμάνης Κώστας, *Η Κέρκυρα μέσα από τα μάτια των περιηγητών*, Ξψιλον, Αθήνα 2010.

²³ *Ο.π.*, σ. 76-77.

²⁴ *Ο.π.*, σ. 80-81.

²⁵ *Ο.π.*, σ. 81.

²⁶ Ομοίως

²⁷ *Ο.π.*, σ. 89.

²⁸ *Ο.π.*, σ. 90.

μια άλλη διάσταση της αγροτικής οικονομίας, που είναι η αδηφάγα κατάληξη του κερκυραϊκού λαδιού στη Βενετία²⁹. Την εποχή του υπήρχαν στην Κέρκυρα 80 λιοτριβία, ενεργά καθημερινά, αν και πρωτόγονα από τεχνική άποψη³⁰. Ο Άγγλος Edward Dodwell βρέθηκε στην Κέρκυρα στο γύρισμα του αιώνα και γράφει για μια εύφορη Κέρκυρα που κυριαρχούν οι ελιές, πορτοκαλιές, λεμονιές, ροδιές, συκιές, αμπέλια και αμυγδαλιές – αλλά όχι και κορινθιακή σταφίδα για να προστατευθεί η παραγωγή της Ζακύνθου και της Κεφαλονιάς³¹.

2. Το μυστήριο της εξομολόγησης

Η εξομολόγηση ή αλλιώς μετάνοια σύμφωνα με τη Θεολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας αποτελεί μέσο χορήγησης της θείας χάριτος, απαραίτητης για την σωτηρία του ανθρώπου, δηλαδή είναι ένα από τα επτά Ιερά Μυστήρια της εκκλησιαστικής ζωής³². Συγκεκριμένα εξομολόγηση είναι «το μυστήριο, διά του οποίου παρέχεται υπό του Θεού διά του πνευματικού πατρός, επισκόπου ή πρεσβυτέρου, η άφεσις πασών των μετά το Βάπτισμα αμαρτιών εις τον ειλικρινώς μετανοούντα δια τας αμαρτίας αυτού και εξομολογούμενον ταύτας ενώπιον του πνευματικού³³». Η μετάνοια ονομάζεται και εξαγόρευση, ομολογία, λουτρό δακρύων, δεύτερο βάπτισμα και συνδυάζεται πάντα με νηστεία³⁴. Πρότυπο του μυστηρίου είναι η επιταγή του Ιησού Χριστού προς τους μαθητές του: «λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον, ἂν τινῶν ἀφήτε τὰς ἁμαρτίας ἀφίενται αὐτοῖς, ἂν τινῶν κρατῆτε, κεκράτηνται»³⁵.

Το τυπικό του μυστηρίου, δηλαδή τα αισθητά του σημεία σύμφωνα με τη Χριστιανική Θεολογία, περιλαμβάνει την ειλικρινή μετάνοια και μεταμέλεια του εξομολογούμενου, την επίθεση των χειρών του πνευματικού στον μετανοούντα, τη συγχωρητική ευχή και τη μετάδοση της χάριτος³⁶. Τα επιβαλλόμενα επιτίμια του πνευματικού προς τον πιστό (νηστεία, προσευχή, ελεημοσύνη, αποχή από τα Μυστήρια κ.τ.λ.) αναλόγως των αμαρτημάτων του λειτουργούν όπως τα φάρμακα στην περίπτωση των φυσικών ασθενειών και έχουν παιδαγωγικό και όχι ποινικό-τιμωρητικό χαρακτήρα³⁷.

Η Εξομολόγηση στην εκκλησιαστική συνείδηση θεωρείται προπαρασκευή και προετοιμασία για να δεχθεί ο πιστός τα σωτήρια αποτελέσματα του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας με το οποίο και συνδέεται άμεσα. Ήδη κατά την αποστολική εποχή η Εξομολόγηση προηγούνταν την Θείας Ευχαριστίας, που γινόταν με τάξη και απαιτούσε πνευματική προετοιμασία, ακολουθώντας την αποστολική διδαχή «Κατά Κυριακήν δε Κυρίου συναχθέντες κλάσατε ἄρτον και ευχαριστήσατε προεξομολογησάμενοι τα παραπτώματα υμών, όπως καθαρά η θυσία υμών» ή την προτροπή της Επιστολής Ιακώβου «ἐξομολογεῖσθε ὄν ἀλλήλοις τὰς ἁμαρτίας, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε»³⁸. Στους πρώτους αιώνες διάδοσης και επικράτησης του Χριστιανισμού παρουσιαζόταν ποικιλομορφία όσον αφορά τις εκδηλώσεις της πίστης. Κατά τον Δ' αιώνα αναζητήθηκε η ομοιόμορφη έκφραση της εκκλησιαστικής εμπειρίας βάσει της

²⁹ Ο.π., σ. 94.

³⁰ Ο.π., σ. 94-95.

³¹ Ο.π., σ. 101.

³² Νικόλαος Μητσόπουλος, «Θέματα Ορθόδοξου Δογματικής Θεολογίας» στο *Δογματική Β' –Φάκελος Μαθήματος* στο Ξενοφών Παπαχαλαράμπους(επιμ.), Σ. Αθανασόπουλος -Σ. Παπαδάμης & ΣΙΑ Ε.Ε., Αθήνα 1998, σ. 157-187. Τα άλλα έξι είναι το Βάπτισμα, η Θεία Ευχαριστία, το Χρίσμα, η Ιεροσύνη, ο Γάμος και το Ευχέλαιο.

³³ Μητσόπουλος Νικόλαος, ό.π., σ. 180.

³⁴ Ομοίως

³⁵ Ιω. 20, 21 -23.

³⁶ Μητσόπουλος Νικόλαος, ό.π., σ. 181.

³⁷ Μητσόπουλος Νικόλαος, ό.π., σ. 182.

³⁸ Φειδάς Βλάσιος Ιω., *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, Γραφικές Τέχνες Γιώργος Παπανικολάου ΑΒΕΕ, Αθήναι 1997³, σ. 56.

αποστολικής παράδοσης³⁹. Ο σταθερός πυρήνας της θείας λειτουργίας ήταν εμπλουτισμένος με τα τυπικά των τοπικών παραδόσεων, δηλαδή του συριακού, αιγυπτιακού, ρωμαϊκού, βυζαντινού, περσικού και ισπανογαλλικανικού⁴⁰. Αρχικά η εξομολόγηση είχε δημόσιο χαρακτήρα (σε δύο φάσεις, εντός και εκτός εκκλησίας), κάτι που προξενούσε σωρεία προβλημάτων καθώς υπήρχε φόβος ότι η ομολογία των αμαρτημάτων μπορεί να επιφέρει ποινική τιμωρία από την Πολιτεία, να εκθέσει άλλα πρόσωπα, οπότε και εν πολλοίς αποφεύγονταν λόγω και προσωπικής συστολής αποκάλυψης κρυφών παραπτωμάτων⁴¹. Για όλους αυτούς τους λόγους ήδη από τον Γ' αιώνα παραχωρήθηκε η δυνατότητα μυστικής εξομολόγησης χωρίς να καμφθούν οι ενδοιασμοί των πιστών που παρέμεναν ισχυροί λόγω και της αναγκαστικής καταφυγής σε ορισμένο κληρικό της τοπικής ενορίας⁴². Στην πορεία οι πιστοί ήταν ελεύθεροι να επιλέγουν τον πνευματικό που ήθελαν αρκεί να εξομολογούνταν τακτικά⁴³. Παρά τη σταδιακή κατάργηση της δημόσιας εξομολόγησης η σύνδεση του μυστηρίου με αυτό του βαπτίσματος επέτρεψε τη διατήρηση της δημόσιας τέλεσης των εκκλησιαστικών επιτιμίων και ποινών για συγκεκριμένα παραπτώματα όπως αίρεση, σχίσμα, παρασυναγωγή, φόνος, αυτόφωρη μοιχεία κ.α., καθώς η συνοδευτική άφεση αντικατοπτρίζει την απόπλυση των βαπτιζομένων από το προπατορικό αμάρτημα⁴⁴.

Στα πρώτα χρόνια της Εκκλησίας η ενθουσιαστική αντίληψη περί άμεσης επιστροφής του Ιησού Χριστού και κατάλυσης του κόσμου συντηρούσε τη σκληρή στάση απέναντι στα βαρέα αμαρτήματα των οποίων οι διαπράττοντες αποκόβονταν από το σώμα της⁴⁵. Σταδιακά βαρέα αμαρτήματα θεωρήθηκαν μόνο ο φόνος, η ακολασία και η έκπτωση από τον Χριστιανισμό οπότε όσοι υπέπιπταν στα ηπιότερα υπόλοιπα γίνονταν δεκτοί μετά από μετάνοια⁴⁶. Αλλά και η αυστηρή αποκοπή όσων διέπραξαν τα βαρέα σταδιακά μετριάστηκε από τον Β' αιώνα⁴⁷. Σύμφωνα με τον Τερτυλλιανό, που εξέφραζε μια αυστηρή «δικανική» στάση, τα βαρέα/θανάσιμα αμαρτήματα είναι επτά: ειδωλολατρία, βλασφημία, φόνος, μοιχεία, πορνεία, ψευδομαρτυρία και απάτη και δεν συγχωρούνται μετά τη δεύτερη μετάνοια (το βάπτισμα θεωρείται η πρώτη) ενώ για τα υπόλοιπα ιάσιμα ή συγγνωστά απαιτείται μακρόχρονη προετοιμασία και δημόσια εξομολόγηση⁴⁸. Σε περίπτωση επανάληψης των δεύτερων ο αμαρτωλός ακολουθεί ισόβιο πνευματικό αγώνα και παραδίδεται στην κρίση του Θεού και μόνο⁴⁹. Την εποχή του Τερτυλλιανού οι εκδηλώσεις μετάνοιας ήταν ιδιαίτερα επίπονες και ταπεινωτικές: ο μετανωών κοιμάται πάνω σε σάκο, ακολουθεί αυστηρή νηστεία, παραμελεί την εξωτερική του εμφάνιση και προσεύχεται με δάκρυα και στεναγμούς⁵⁰. Το ζήτημα όμως μετεξελίχθηκε από πνευματικό σε καθαρά εκκλησιαστικό καθώς είχε να κάνει κατά το δεύτερο μισό του Β' αιώνα και αρχές του Γ' με την επιστροφή όσων, κατά τη διάρκεια των διωγμών είχαν αρνηθεί την χριστιανική πίστη⁵¹. Τελικά ο δρόμος της επιείκειας και η επιβεβαίωση της ιστορικής πορείας της Εκκλησίας, σύμφωνα με μια Ορθόδοξη θεώρηση των πραγμάτων, οδήγησε στην αποδοχή της ειλικρινής μετάνοιας και επιθυμίας επιστροφής στους εκκλησιαστικούς

³⁹ Ομοίως, σ. 899.

⁴⁰ Ομοίως, σ. 900.

⁴¹ Ομοίως, σ. 910.

⁴² Ομοίως, σ. 910-11.

⁴³ Ομοίως, σ. 911.

⁴⁴ Ομοίως, σ. 911.

⁴⁵ Ομοίως, σ. 290.

⁴⁶ Ομοίως, σ. 290.

⁴⁷ Ομοίως, σ. 290.

⁴⁸ Φειδάς Βλάσιος Ιω., ό.π., σ. 290-1. Κωνσταντίνος Σκουτέρης, *Ιστορία Δογμάτων. Η Ορθόδοξος Δογματική Παράδοση και οι παραχαράξεις της κατά τους τρεις πρώτους αιώνες*, τ. Α', Αθήνα 1998, σ. 430-3.

⁴⁹ Φειδάς Βλάσιος Ιω., ό.π., σ. 291.

⁵⁰ Σκουτέρης Κωνσταντίνος, Ό.π., σ. 431.

⁵¹ Φειδάς Βλάσιος Ιω., Ό.π., σ. 293.

κόλπους των χαρακτηριζόμενων πεπτωκότων⁵². Για την Ορθόδοξη Εκκλησία όλα τα αμαρτήματα, ανεξαρτήτως μεγέθους, εξαιρούνται και συγχωρούνται εκτός της αμετανοησίας, δηλαδή της μη εξομολόγησης του⁵³.

Ποιο το βάρος όμως κάθε αμαρτίας ξεχωριστά και ποιο το συνοδευτικό επιτίμιο της; Υπάρχει κλιμάκωση της βαρύτητας των αμαρτημάτων και ιεράρχηση βάσει της οποίας ορίζονται οι διαδικασίες άφεσης και οι συνέπειες της διάπραξης τους; Για αμαρτίες που θεραπεύονται με δυσκολία κάνει λόγο ήδη ο Ιησούς Χριστός και ο Απόστολος Παύλος θα απαριθμήσει πιο συστηματικά τις πράξεις της σάρκας που αποκλείουν την είσοδο στη Βασιλεία του Θεού⁵⁴. Αλλά και τα υπόλοιπα βιβλία της Καινής Διαθήκης, όπως η Επιστολή Ιακώβου και η Αποκάλυψη, απαριθμούν θανάσιμα αμαρτήματα⁵⁵. Διδασκαλία για του κινδύνους τόσο των ανωτέρω όσο και των ελαφρών ολισθημάτων ανέπτυξε και ο Αυγουστίνος ορίζοντας την απαρχή μιας μακράς ενασχόλησης με τη διάκριση και τους βαθμούς των αμαρτημάτων στη Δυτική Εκκλησία⁵⁶. Η δογματική της Ορθόδοξης Εκκλησίας για το ζήτημα εντοπίζεται στην ανάλυση των Μ. Αθανασίου, Ι. Χρυσοστόμου και Μ. Βασιλείου ότι θανάσιμος αμαρτία που αποκλείει από τη σωτηρία δεν είναι κάποια μεμονωμένη πράξη αλλά η ίδια η συνεχής άρνηση του ανθρώπου να ακολουθήσει το δρόμο προς αυτήν· αυτή τη μορφή έχει και η βλασφημία του Αγίου Πνεύματος ως εκούσια άρνηση της συγχώρησης⁵⁷. Η Ζ' Οικουμενική Σύνοδος εκδίδει μια συμπυκνωμένη θέση ως εξής: θανάσιμη αμαρτία είναι όταν οι αμαρτωλοί επιμένουν να στέκονται αδιόρθωτοι⁵⁸.

Σημείο αναφοράς στη θεώρηση και πρακτική της Εξομολόγησης στην Ορθόδοξη Εκκλησία αποτελεί το έργο του Νικόδημου Αγιορείτη. Ο Όσιος Νικόδημος ο Αγιορείτης γεννήθηκε στη Νάξο το 1749 και το κοσμικό του όνομα ήταν Νικόλαος⁵⁹. Η οικονομική ευρωστία της οικογένειάς του επέτρεψε να μαθητεύσει στη Σμύρνη κοντά στον Ιερόθεο Βουλισμά. Στην Νάξο κατά την επιστροφή του αποφασίζει να μονάσει στο Άγιον Όρος όπου μέχρι τη κοίμηση του το 1809 θα αφοσιωθεί σε ένα ευρύ συγγραφικό έργο που ξεπερνά τους εκατό τίτλους⁶⁰. Το Εξομολογητάριον εκδόθηκε στη Βενετία το 1794 και ανήκει στην κατηγορία των ποιμαντικών έργων. Μια όψη της σύγχρονης επαναπροσέγγισης της ορθόδοξης παράδοσης, που οι φορείς της έλαβαν την αμφίσημη ονομασία νεοορθόδοξοι⁶¹, άσκησε κριτική στη σύγχρονη εκκλησιαστική εμπειρία και μίλησε για «μια απολιθωμένη γλώσσα, ειδωλοποιημένα κωδικά δόγματα, παγιωμένο λειτουργικό τυπικό, εξωπραγματικούς κανόνες προσδιορισμού αμαρτημάτων, αμετάλλακτους θεσμούς»⁶². Έτσι ως «διακήρυξη ατομικών πεποιθήσεων» και «συναίνεση σε ψυχολογικές βεβαιότητες» γίνεται αντιληπτή η διατύπωση, στο πρότυπο αντίστοιχων διαμαρτυρούμενων και ρωμαιοκαθολικών, Ομολογιών τον 17ο αιώνα⁶³, η «αυθαίρετη» και «αποσπασματική» Φιλοκαλία⁶⁴ του μοναχού Νικόδημου Αγιορείτη (και τα συνοδευτικά νομοκανονικά και ποιμαντικά του εγχειρίδια), και κάθε προσπάθεια συστηματοποίησης

⁵² Φειδάς Βλάσιος Ιω., *Ο.π.*, σ. 293-294.

⁵³ Μητσόπουλος Νικόλαος, *Ο.π.*, σ. 322. Για τις θέσεις του Ειρηναίου βλ. και Κωνσταντίνος Σκουτέρης, *Ο.π.*, σ. 390 τις θέσεις του Ειρηναίου.

⁵⁴ Ο Μελός Αμιλιανός, «Αμαρτήματα. Θανάσιμα», *Θ.Η.Ε.*, τ. 2, σ. 247.

⁵⁵ Ομοίως

⁵⁶ Ομοίως, σ. 248.

⁵⁷ Ομοίως

⁵⁸ Ομοίως, σ. 249.

⁵⁹ Βας. Βλ. Σφυρόερας, «Νικόδημος. Ο Αγιορείτης», *Θ.Η.Ε.*, τ. 9, σ. 498.

⁶⁰ Ομοίως, σ. 500.

⁶¹ Γιανναράς Χρήστος, «Επετειακή αναδρομή», <http://www.kathimerini.gr/707225/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/epeteiakh-anadromh> [23/3/2016], Χρήστος Γιανναράς, «Μνήμη Κωστή Παπαγιώργη», <http://www.kathimerini.gr/760388/opinion/epikairothta/politikh/mnhmh-kwsth-papagiwrgh> [αναζ. 23/3/2016]

⁶² Γιανναράς Χρήστος, *Ενάντια στη θρησκεία*, Ίκαρος, Αθήνα 2007, σ. 269.

⁶³ Ομοίως, σ. 276-282.

⁶⁴ Ομοίως, σ. 293-308.

δογμάτων, διδασκαλιών ξεκομμένης από το διαφοροποιημένο αυθεντικό λατρευτικό βίωμα. Το Εξομολογητάρειον γίνεται αντιληπτό ως αποτέλεσμα δυτικής επιρροής⁶⁵. Η λέξη κλειδί της ανωτέρω θέσης είναι η θρησκευτικοποίηση: τα μυστήρια, όπως η εξομολόγηση, γίνονται αντιληπτά ως ιεροπραξίες και αυτονομημένες μαγικές πρακτικές και ακολουθούνται από τυποποιημένες πράξεις όπως η τήρηση εντολών, προσευχή, εκκλησιασμός κ.τ.λ.⁶⁶.

Στον παρόντα χρόνο η πρακτική της εξομολόγησης φαίνεται να προσεγγίζεται από την Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία με δύο τρόπους που συγκλίνουν: από την μια αποτελεί γνωστικό πεδίο της Θεολογίας και συγκεκριμένα είναι «επιστήμη του πρακτικού κλάδου της Θεολογίας, η εκθέτουσα τας αρχάς και τας μεθόδους συμφώνως προς τας οποίας πρέπει να διεξάγεται το έργο της Ιεράς Εξομολόγησεως υπό του Πνευματικού Πατρός»⁶⁷ και από την άλλη ιαματική και θεραπευτική διαδικασία αναπόσπαστη από τη λειτουργική ζωή που αναλύεται σε σύγκριση και παράλληλα με την επιστημονική ψυχοθεραπεία⁶⁸.

3. Υψηλή Μαγουλάδων

Η μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου Υψηλής Μαγουλάδων Κέρκυρας⁶⁹ βρίσκεται στο ομώνυμο χωριό της βορειοδυτικής Κέρκυρας. Πρόκειται για ένα μοναστηριακό συγκρότημα φρουριακού τύπου το οποίο περικλείει μια μονόκλιτη βασιλική που συνιστά το καθολικό της μονής. Υπάρχουν ενδείξεις ότι η περιοχή κατοικούνταν από την αρχαιότητα ενώ σύμφωνα με την απογραφή του 2011 είχε 340 κατοίκους (το 2001 αντίστοιχα είχε 373)⁷⁰. Σύμφωνα με τη δημοσιευμένη ιδρυτική πράξη⁷¹ το 1727 οι κτήτορες ίδρυσαν την Υ.Θ.Μ. στη θέση ιδιόκτητου ερημοκκλησιού αναθέτοντας στον μοναχό Χρυσάνθο Κονταλούπο καθήκοντα ηγουμένου της νεοσύστατης μοναστικής κοινότητας. Αρχικά κτητορικά δικαιώματα ασκούσαν τέσσερις οικογένειες με το επίθετο Αρμένη που στην πορεία επέτρεψαν την είσοδο σε νέες οικογένειες λόγω των προσφερόμενων ευεργεσιών όταν και η εκκλησία μετατράπηκε σε μοναστήρι⁷². Η πράξη αυτή αποτέλεσε εν μέρει περιορισμό των κτητορικών δικαιωμάτων από τη μοναστική κοινότητα που επάνδρωσε το σημείο που πλέον αφορούσαν: την ελεύθερη απόσυρση, είτε για να λάβει το σχήμα είτε λόγω ένδειας, των μελών των ανωτέρω οικογενειών στην Υ.Θ.Μ., την παροχή ιερατικών άμφιων σε όσα μέλη χειροτονούνταν ιερείς και μια σειρά συμβολικών πράξεων αναγνώρισης της σημασίας των οικογενειών όπως η παράθεση συγκεκριμένου γεύματος την 15^η Αυγούστου, η ύπαρξη ιδιαιτέρου ξενώνα κ.τ.λ.⁷³.

Η ανέγερση μονών και ναών είναι ιδιωτική υπόθεση των κτητόρων, αρχόντων ή χωρικών, ή των αδελφάτων, μορφή εταιρικής σύμπραξης, και οι αιτίες της εντοπίζονται στην απόκτηση συνοδευτικού κύρους, απόσυρση και ταφή μελών της οικογένειας, με την

⁶⁵ Γιανναράς Χρήστος, *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα 1992, σ. 206

⁶⁶ Γιανναράς Χρήστος, *Ο.π. Ενάντια στη θρησκεία*, σ.285

⁶⁷ Κορναράκης Ιωάννης, *Μαθήματα Εξομολογητικής*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 9.

⁶⁸ Κρασνάκης Γεωργίος, Ε., *Εξομολόγηση. Η Χριστιανική ψυχοθεραπεία*, εκδόσεις Παρρησία, Αθήνα 2011.

⁶⁹ Από αυτό το σημείο και εξής θα δηλώνεται ως Υ.Θ.Μ.

⁷⁰ Δημούλας Γεράσιμος, *Κέρκυρα απ' όπου χαράζει ως όπου βυθά. 1.000 Τοπωνύμια χωριών –οικισμών –συνοικιών και παλαιών πόλεων Νομού Κέρκυρας*, Εκδόσεις Αλκίνοος, σ. 216.

⁷¹ Κοντογιάννης Σπύρος – Καρύδης Σπύρος, «Η ιδρυτική πράξη της μονής Υπεραγίας Θεοτόκου Υψηλής Μαγουλάδων Κερκύρας», στο *Καιρός, Τόμος Τιμητικός στον Ομότιμο καθηγητή Δαμιανό, Αθ. Δόικο, Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης 5 (1995)*, σ. 93-111. Καρύδης Σπύρος Χρ., *Εκκλησιαστική γεωγραφία στην Κέρκυρα τον 19^ο αιώνα. Ο κατάλογος κλήρου και ναών του έτους 1820*, εκδόσεις Απόστροφος, Κέρκυρα 2004, σ. 93. Παπαγεωργίου Σπυρίδων, *Ιστορία της Εκκλησίας της Κέρκυρας από της συστάσεως αυτής μέχρι του νυν*, Αδελ. Γ. Ασπιώτη, εν Κερκύρα, σ. 235.

⁷² Κοντογιάννης Σπύρος – Καρύδης Σπύρος, *Ο.π.*, σ. 96.

⁷³ Ομοίως

ανάλογη φροντίδα οικονομικής διαχείρισης των περιουσιακών στοιχείων⁷⁴. Τον 16^ο αιώνα την πρωτοβουλία για ίδρυση ορθόδοξων ναών την έχουν οι αρχοντικές οικογένειες, μέλη οικογενειών του Μεγάλου Συμβουλίου της πόλης, και λιγότερο οι συντεχνίες⁷⁵. Τους επόμενους δύο αιώνες ο αυξανόμενος ρυθμός ναοδομίας και ανακαίνισης παλαιών ορθόδοξων ναών δηλώνει μια δημογραφική σταθεροποίηση ενώ αντίθετα η αντίστοιχη ρωμαιοκαθολική δραστηριότητα παρουσιάζει ύφεση⁷⁶. Η γενικότερη διαχείριση των ιδρυμάτων, οικονομία και διοίκηση, παρουσίαζε δυσκολίες που οφειλόταν στην αντίφαση της θρησκευτικής αφοσίωσης και του ανταγωνισμού κοσμικού και μοναχικού στοιχείου (ιδρυτές, επίτροποι κ.α.)⁷⁷. Δύο εμφανείς οικονομικές δραστηριότητες των μονών/ναών είναι οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις και τα συνοδευτικά εισοδήματα και τα έσοδα από πώληση μετάλλων από τα αφιερώματα⁷⁸.

Σύμφωνα με την ιδρυτική πράξη η Υ.Θ.Μ. όφειλε να αποτελείται από δέκα μοναχούς και ιερομονάχους, να φροντίζει για τη διατροφή και μόρφωση δύο άπορων νέων άνω των 15 ετών –στην ουσία επρόκειτο για δόκιμους μοναχούς και διοικούνταν από τον Ηγούμενο, Οικονόμο, Κυβερνήτη μαζί με τη γενική συνέλευση των δέκα ιερομονάχων και αντιπροσώπων των κτητορικών οικογενειών⁷⁹. Ο Ηγούμενος ήταν υπεύθυνος για τη διατήρηση της μοναστικής ζωής και μπορούσε να διώξει όσους δεν την ακολουθούσαν πιστά ενώ ο Οικονόμος μαζί με τον Κυβερνήτη ασκούσαν την οικονομική διαχείριση και τηρούσαν βιβλία εσόδων-εξόδων⁸⁰. Η Υ.Θ.Μ. μπορούσε να ρευστοποιεί με τη σύμφωνη γνώμη της κοινότητας και των οργάνων διοίκησης μέρος των εισοδημάτων της, να αγοράζει ακίνητα ή ακίνητα, να χαρίσει έκταση η να εντάξει καλλιεργητή αγρολήπτη, που ακολουθούσε τους κανόνες που διείπαν την οικονομία, σε κτηματικής της περιουσία⁸¹. Το 1820 η Υ.Θ.Μ. είναι δημευμένη από το δημόσιο για τη χρηματοδότηση της δημόσιας εκπαίδευσης⁸². Στη σημερινή εποχή στην Υ.Θ.Μ είναι επανδρωμένη μόνο από τον Αρχιμανδρίτη π. Σπυρίδωνα Σκορδίλη. Σήμερα έχει χαρακτηριστεί ως Ιστορικό Διατηρητέο Μνημείο, λόγω της σπουδαιότητας του αρχιτεκτονικού του συνόλου, των αγιογραφιών (από τους Δημήτριο Φωσκάλη, Γεώργιο Χρυσολωρά και Σπυρίδωνα Σπεράντζα) και των κειμηλίων που διασώζει⁸³.

4. Περιγραφή χειρογράφου

Το *Εξομολογητάριον*, το οποίο αποτελεί και το αντικείμενο μελέτης της παρούσας διπλωματικής εργασίας, βρίσκεται στα Γ.Α.Κ. Κέρκυρας και συγκεκριμένα στον Φ: 161 της αρχειακής σειράς «Εγχώριος Διοίκηση». Στον ίδιο κώδικα βρίσκονται και άλλα χειρόγραφα που αφορούν την Υ.Θ.Μ όπως: κανονισμός λειτουργίας, έσοδα-έξοδα, διαθήκες κ.τ.λ. Το χειρόγραφο είναι χαρτώο με στάχωση από χαρτόνι και αποτελείται από

⁷⁴ Καραπιδάκης Νίκος, «Από την ευλάβεια στην οικονομική διαχείριση. Ναοί, μονές και ευαγή ιδρύματα στην Κέρκυρα (16^{ος}-18^{ος} αιώνες)» στο Κολοβός Ηλίας (επιμ.) *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης & Φιλοσοφική Σχολή Παν/μιου Κρήτης, σ. 142-143.

⁷⁵ Οπ., σ. 145.

⁷⁶ Ο.π., σ. 146.

⁷⁷ Ο.π., σ. 150-151.

⁷⁸ Ο.π., σ. 152.

⁷⁹ Κοντογιάννης Σπύρος – Καρύδης Σπύρος, Ο.π., σ. 98-99.

⁸⁰ Ομοίως, σ. 99.

⁸¹ Ομοίως, σ. 99-100.

⁸² Καρύδης Σπύρος Χρ., *Εκκλησιαστική γεωγραφία στην Κέρκυρα τον 19^ο αιώνα. Ο κατάλογος κλήρου και ναών του έτους 1820*, εκδόσεις Απόστροφος, Κέρκυρα 2004, σ.23.

⁸³ Περί χαρακτηρισμού ως ιστορικών διατηρητέων μνημείων και αρχαιολογικών χώρων : ΥΑ 15794/19-12-1961 - ΦΕΚ 35/Β/2-2-1962.

16 αριθμημένα φύλλα. Φέρει τη χρονολογία Νοέμβριος 1808. Είναι σε καλή κατάσταση εκτός ενός σημείου στο πάνω μέρος των φύλλων όπου η καταστροφή από σκόρο δυσχεραίνει την ανάγνωση. Από κτητορικό σημείωμα σε φύλλο του χειρογράφου συμπεραίνουμε ότι ανήκε στον ηγούμενο της Υ.Θ.Μ. ιερομόναχο Νικηφόρο Βοντετζιάνο. Στο ίδιο φύλλο υπάρχει και η παλιότερη ταξινόμηση του χειρογράφου με τον αριθμό '1002' γραμμένη με μολύβι. Τόσο το κυρίως κείμενο όσο και οι σημειώσεις στο περιθώριο έχουν γίνει από το ίδιο χέρι γραφέα. Έχει χρησιμοποιηθεί ένα χρώμα μελανιού. Η γραφή είναι ομοιόμορφη ενώ η ορθογραφία είναι καλή.

5. Συμπέρασμα

Η επικείμενη έκδοση του χειρογράφου έρχεται να συνδράμει στη μελέτη πτυχών του ιδιωτικού βίου των ανθρώπων της κερκυραϊκής υπαίθρου της ύστερης Ενετοκρατίας και να αποτελέσει μέρος στο ευρύ πλαίσιο μελέτης της πολιτιστικής ιστορίας.

Βιβλιογραφία

- Αποστολική Διακονία, Η Καινή Διαθήκη, Αθήνα 2000.
- Αποστολική Διακονία, Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Εβδομήκοντα', Αθήνα 2011.
- Αρβανιτάκης Δημήτρης, «Η εξέγερση των χωρικών της Κέρκυρας (1652). Λαϊκή ανυπακοή στα νησιά του Ιονίου στα μέσα του 17ου αιώνα» <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4144139/?iid=2> [αναζ. 28/04/2016].
- Βλάσιος Ιω. Φειδάς, ό.π., σ. 290-1. Κωνσταντίνος Σκουτέρης, *Ιστορία Δογμάτων. Η Όρθόδοξος Δογματική Παράδοση και οι παραχαράξεις της κατά τούς τρεις πρώτους αιώνες*, τ. Α', Αθήνα 1998.
- Γεωργίου Στ. Αντώνιος, Βιβλιοπωλείον «Ο Φοίνιξ», Βενετία 1895.
- Γιανναράς Χρήστος, *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα 1992.
- Του ιδίου, *Ενάντια στη θρησκεία*, Ίκαρος, Αθήνα 2007.
- Του ιδίου, «Επετειακή αναδρομή», <http://www.kathimerini.gr/707225/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/epeteiakh-anadromh> [αναζ. 23/3/2016].
- Του ιδίου, «Μνήμη Κωστή Παπαγιώργη», <http://www.kathimerini.gr/760388/opinion/epikairothta/politikh/mnhmh-kwsth-paragiwrgh> [αναζ. 23/3/2016].
- Δημουλάς Γεράσιμος Δημουλάς, *Κέρκυρα απ' όπου χαράζει ως όπου βυθά. 1.000 Τοπωνύμια χωριών –οικισμών –συνοικιών και παλαιών πόλεων Νομού Κέρκυρας*, Εκδόσεις Αλκίνοος.
- Καπάδοχος Χρ. Δημήτριος, *Η απονομή της δικαιοσύνης στην Κέρκυρα από τους μεγάλους πρωτοπαπάδες την ενετική περίοδο (1604-1797)*. (Σύμφωνα με τα ανέκδοτα έγγραφα του ιστορικού αρχείου Κέρκυρας). Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1990.
- Καραπιδάκης Νίκος, «Από την ευλάβεια στην οικονομική διαχείριση. Ναοί, μονές και ευαγή ιδρύματα στην Κέρκυρα (16^{ος}-18^{ος} αιώνας)» στο Κολοβός Ηλίας (επιμ.) *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης & Φιλοσοφική Σχολή Παν/μιου Κρήτης.

- Καρούδης Σπύρος Χρ., Εκκλησιαστική γεωγραφία στην Κέρκυρα τον 19^ο αιώνα. Ο κατάλογος κλήρου και ναών του έτους 1820, εκδόσεις Απόστροφος, Κέρκυρα 2004.
- Κοντογιάννης Σπύρος – Καρούδης Σπύρος, «Η ιδρυτική πράξη της μονής Υπεραγίας Θεοτόκου Υψηλής Μαγουλάδων Κερκύρας», στο *Καιρός, Τόμος Τιμητικός στον Ομότιμο καθηγητή Δαμιανό, Αθ. Δόικο, Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης* 5, 1995.
- Κορναράκης Ιωάννης, *Μαθήματα Εξομολογητικής*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2015.
- Κούκου Ε. Ελένη, *Ιστορία των Επτανήσων από το 1797 μέχρι την αγγλοκρατία*, Παπαδήμας Δημ. Ν., Αθήνα 1999.
- Κρασανάκης Γεώργιος Ε., Εξομολόγηση. Η Χριστιανική ψυχοθεραπεία, εκδόσεις Παρησσία, Αθήνα 2011.
- Κουρουκλή Μαρία, *Εργα και ημέρες στην Κέρκυρα. Ιστορική ανθρωπολογία μιας τοπικής κοινωνίας*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2008.
- Μοσχονάς Νικόλαος, «Τα Ιόνια νησιά κατά την περίοδο 1797-1821», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ'.
- Μητσόπουλος Νικόλαος, «Θέματα Ορθοδόξου Δογματικής Θεολογίας» στο *Δογματική Β' –Φάκελος Μαθήματος* στο Ξενοφών Παπαχαραλάμπους (επιμ.), Σ. Αθανασόπουλος - Σ. Παπαδάμης & ΣΙΑ Ε.Ε., Αθήνα 1998.
- Παγκράτης Γεράσιμος, «Η Βενετική Κυριαρχία στα Ιόνια Νησιά», στο Θεοδόσης Πυλαρινός (επιμ.), *Ιόνιοι Νήσοι. Ιστορία και Πολιτισμός*, Περιφέρεια Ιονίων Νήσων, Αθήνα 2007.
- Πανταζόπουλος Ν. Ι., *Τιμαριωτισμός και Επίμορτος Αγροληψία εν Επτανήσω επί Βενετοκρατίας*, στο Φαίδωνος Κ. Μπουμπουλίδου και Μαρίας Γ. Νυσταζοπούλου (επ.) *Πρακτικά Γ' Πανιονίου Συνεδρίου*, τόμ. 2, εν Αθήναις 1969.
- Παπαγεωργίου Σπυριδών, *Ιστορία της Εκκλησίας της Κέρκυρας από της συστάσεως αυτής μέχρι του νυν*, Αδελ. Γ. Ασπιώτη, εν Κερκύρα.
- Πλουμίδης Σπυριδών, *Γυναίκες και γάμος στην Κέρκυρα (1600-1864). Εμφυλες σχέσεις και οικονομικές δραστηριότητες*, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2008.
- Σκουτέρης Κωνσταντίνος, *Ιστορία Δογμάτων. Η Όρθόδοξος Δογματική Παράδοση και οι παραχαραξεις της κατά τούς τρεις πρώτους αιώνες*, τ. Α', Αθήνα 1998.
- Σφυρόερας, «Νικόδημος. Ο Αγιορείτης», *Θ.Η.Ε.*, τ. 9.
- Τσουμάνης Κώστας, *Η Κέρκυρα μέσα από τα μάτια των περιηγητών*, Έψιλον, Αθήνα 2010.
- Φειδάς Ιω. Βλάσιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, Γραφικές Τέχνες Γιώργος Παπανικολάου ΑΒΕΕ, Αθήναι 1997.